

Migracje z i do Polski dwadzieścia lat po wstąpieniu do Unii Europejskiej

KATARZYNA WINIECKA¹

ORCID: 0000-0002-2188-367X

Uniwersytet w Białymstoku

MAŁGORZATA DZIEKOŃSKA²

ORCID: 0000-0003-3623-2367

Uniwersytet w Białymstoku

Refleksje wstępne

W maju 2024 roku minęło dwadzieścia lat od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (UE). Akcesja była znamienym momentem z perspektywy geopolitycznej (w strukturze UE przyjęto osiem nowych państw), europejskiej, państwowej, regionalnej i lokalnej. Okazała się też punktem zwrotnym w biografiach wielu Polaków. Gros aktorów społecznych dostrzegło, ale i zyskało realne szanse na szeroko rozumianą zmianę, w tym taką, która miała być skutkiem podjętej migracji. Dzisiaj wiemy, że członkostwo Polski w UE nabrało znaczenia lub stało się atrakcyjne, także dla innych podmiotów, niegdyś niełączyących swoich losów bądź interesów z Polską, a które w wyniku migracji zaczęły budować relacje z naszym krajem.

Przyjmując za punkt początkowy rok 2004, a za końcowy 2024, z jednej strony wydaje się, że upłynęły więcej niż dwie dekady. Polska doświadczyła wielu zmian. Dynamika ruchów migracyjnych zdecydowanie przybrała na sile. W relatywnie krótkim czasie nastąpiła zmiana statusu Polski z kraju emigracyjnego, poprzez transferowy na – co już dzisiaj można stwierdzić – imigracyjny, a dla wielu osób stała się krajem

¹ Kontakt: k.winiecka@uwb.edu.pl

² Kontakt: m.dziekonska@uwb.edu.pl

docelowym. Z drugiej strony, pomimo licznych oraz nagłych przemian i zdarzeń w obszarze ruchów ludnościowych wciąż nie ma strategii, polityki migracyjnej, która odpowiadałaby na zmiany zachodzące w wyniku migracji zarówno z, jak i do Polski (Lesińska i in. 2024, KBNM 2024). Stephen Castles, Hein de Haas oraz Mark J. Miller zauważają, że migracje międzynarodowe są jednym z najważniejszych czynników wpływających na zmiany globalne (2014: 7). Rozważając w kontekście powyższego twierdzenia, między innymi, takie pojęcia, jak: kraj wysyłający, kraj przyjmujący, emigracja, imigracja etc., należy przyznać, że w ostatnim dwudziestoleciu migracje z i do Polski znalazły się na osi globalnych zmian³, które z powodzeniem można rozpatrywać również na poziomach tak regionalnych, jak i lokalnych. Niejednokrotnie schemat był odwrócony aniżeli deklarowali to Castles i współpracownicy (2014). Najpierw zmiana, później migracja. Te zjawiska niekoniecznie muszą się wykluczać, lecz mogą współistnieć, tworząc cykl.

Migracje z Polski

Szacunkowo od dnia akcesji Polski do Unii Europejskiej z kraju wyjechało ponad 2 mln osób. Początkowo nawet mówiono o *exodusie*, a termin ten dość długo funkcjonował w debacie na temat poakcesyjnej emigracji Polaków. Miało to odzwierciedlenie w licznych artykułach naukowych (np. Jończy 2007, Duszczuk, Wiśniewski 2007, White 2016), ale przede wszystkim liczby jasno przedstawiały sytuację. W roku, w którym Polska przystąpiła do Unii Europejskiej, w krajach Wspólnoty przebywało około 750 tys. Polaków, a rok później była to liczba o 420 tys. wyższa. W roku 2010 liczba Polaków mieszkających za granicą, w tym poza granicami UE, przekroczyła dwa miliony. W krajach Unii Europejskiej wartość ta została przekroczona dopiero w 2015 roku (2 096 000). Na przestrzeni dwóch ostatnich dekad najwięcej Polaków przebywało w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Holandii, Irlandii, Norwegii i we Włoszech. Głównym powodem wyjazdów niezmiennie pozostawała chęć podjęcia pracy za granicą. Od roku 2018 zaczęto odnotowywać stopniowy spadek polskich migrantów mieszkających poza granicami Polski (GUS 2021, GUS 2023). Co więcej, po akcesji nastąpiła zmiana w tradycyjnych kierunkach migracji Polaków. Stare kraje Unii Europejskiej poprzez stopniowe włączanie migrantów z nowo przyjętych państw w życie ekonomiczne, społeczne, kulturowe oraz polityczne stały się konkurencyjnymi destynacjami w porównaniu do tradycyjnych kierunków, takich jak chociażby Stany Zjednoczone. Jednocześnie migracje te przyczyniły się do rozwoju poszczególnych regionów Polski, także tych dotychczas niebędących typowymi obszarami emigracyjnymi. Po upływie pierwszej dekady członkostwa Polska pozostawała krajem emigracji.

³ Wśród taki zmian należy wskazać m.in. akcesję Polski do UE 2004, aneksję Krymu przez Rosję 2014, kryzys migracyjny 2015, proces brexitu od 2016, pandemię 2020, wybory prezydenckie na Białorusi 2020, kryzys humanitarny na granicy polsko-białoruskiej 2021, wybuch wojny w Ukrainie 2022.

Odptyw ludności był większy aniżeli napływ (Raport KBNM PAN 2014). Uwidocznily się wcześniej rzadko spotykane formy migracji, tj. płynne, czy chociażby edukacyjne. W tym czasie podjęto się również identyfikacji wielowymiarowych skutków i konsekwencji poakcesyjnych wyjazdów Polaków: demograficznych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych, w tym na poziomie regionalnym i lokalnym. Dodatkowo zaczęto szacować skalę migracji powrotnych (zob. Raport KBNM PAN 2014).

Po upływie dwóch dekad można śmiało stwierdzić, że akcesja Polski do Unii Europejskiej i wynikające z niej migracje znacząco wpłynęły na rozwój badań w zakresie studiów migracyjnych. Wydaje się, że eksploracje prowadzono na każdym poziomie funkcjonowania migranta. Z perspektywy przyjmowanych destynacji większość badań była prowadzona w Wielkiej Brytanii. Kraje Europy kontynentalnej nie cieszyły się takim zainteresowaniem naukowców (zob. White 2016). Jednocześnie uwagę badaczy nie umknęły zjawiska, które miały miejsce w kraju wychodźstwa, a były wynikiem emigracji Polaków. Mowa jest chociażby o swego czasu szeroko omawianych zagadnieniach, takich jak: eurosieroctwo (Pacek 2018), relacje transnarodowe (Bell, Bivand Erdal 2015), w tym opieka nad starymi rodzicami (Winiecka 2016), czy wpływ migracji zagranicznych na demografię Polski (Gałka 2018). Trudno więc nie zauważyć dwukierunkowości oddziaływania zagranicznych migracji Polaków.

Migracje do Polski

Wraz z upływem dwóch dekad członkostwa w Unii Europejskiej już wiemy, że należy przyjąć nową optykę odnośnie do procesów migracyjnych do Polski. Nie tylko odbył się *exodus* Polaków. Obecnie Polska doświadcza stopniowego wzrostu imigracji, w tym powrotów Polaków (zob. Dziekońska 2024). Koniecznie jest zatem, aby na migracje do Polski po 2004 roku spojrzeć dwutorowo, z uwzględnieniem obu perspektyw.

Tak w przypadku imigracji, jak i powrotów wyzwania są ogromne. Polska do niedawna była jednym z najbardziej jednolitych narodowościowo krajów na świecie. Według danych GUS (2013) w 2011 roku osoby, które deklarowały narodowość/ci wyłącznie niepolskie, stanowiły 1,55% ogółu społeczeństwa. Z kolei z danych Eurostat-u z 2010 roku dowiadujemy się, że w tamtym czasie w Polsce było tylko 0,1% obcokrajowców (Eurostat 2010). Skutkowało to brakiem szeroko rozumianej infrastruktury migracyjnej i niedocenieniem potrzeby posiadania klarownej polityki migracyjnej.

W Polsce kwestie imigracyjne zaczęły zyskiwać na znaczeniu wraz z wystąpieniem kryzysu migracyjnego w 2015 roku. W tym czasie ponad dwa miliony osób przekroczyło granice zewnętrzne UE (European Parliament 2017). W Polsce jednak nie odnotowano znaczącego napływu imigrantów, w konsekwencji konkretnie tych ruchów ludnościowych. Obecność fali imigrantów przybywających do Europy stała się bardziej zauważalna w kontekście debat, zwłaszcza politycznych i obaw związanych

z kryzysem, aniżeli w codziennym życiu, na ulicach. Politycy wykorzystali imigrantów jako narzędzie w walce o głosy w zbliżających się wyborach parlamentarnych. Nie zmienia to faktu, że w tamtym czasie jednak odnotowano realny napływ migrantów do Polski. Był on spowodowany wcześniejszymi migracjami ekonomicznymi z Ukrainy (Brunarska 2014), aneksją Krymu przez Rosję oraz wojną w Donbasie. Równolegle odnotowano imigrację z Białorusi, spowodowaną pogarszającą się sytuacją ekonomiczną w tym kraju. Od 2014 roku obserwowano też znaczny wzrost wydawanych przez wojewodów pozytywnych decyzji zezwalających na pobyt i pracę w Polsce (nie wliczając osób ubiegających się o ochronę międzynarodową) (Hegermajer, Kulesa 2024).

Spoglądając chronologicznie, w 2016 roku brytyjskie społeczeństwo poparło wyjście ich kraju z Unii Europejskiej (brexit). Wkrótce rozpoczęły się pogłębione debaty na temat powrotów Polaków z Wielkiej Brytanii. Badano ich plany, ale też konsekwencje i problemy jakie potencjalnie mogły wystąpić po powrotach (zob. Szkudlarek 2019, Czubińska i in. 2018). Z pewnością nie małe znaczenie dla powrotów Polaków miała też pandemia wirusa SARS-CoV2 (zob. Kaczorek 2020). Niemniej jednak trzeba podkreślić, że dyskusja o poakcesyjnych powrotach Polaków zaczęła się dużo wcześniej (zob. Grabowska-Lusińska 2010, Iglicka 2013). Już w 2008 roku, w ramach wspierania powrotów rodaków rząd przygotował stronę internetową – kompendium niezbędnych informacji, które miały ułatwić im powrót (www.powroty.gov.pl).

W ostatnich kilku latach Polska doświadcza najwięcej zdarzeń o charakterze imigracyjnym, głównie związanych z uchodźstwem. W sierpniu 2020 roku miały miejsce wybory prezydenckie w Białorusi, które przez *gros* społeczeństwa białoruskiego zostały uznane za sfałszowane. Opresje skierowane przeciwko opozycjonistom spowodowały ruchy uchodźcze do Polski (Kanasz 2024, Yurkovska 2021), jednak nie zostały one szerzej opisane. Rok później, w wyniku białoruskiej prowokacji na granicy polsko-białoruskiej rozpoczął się kryzys humanitarny. Uchodźcy z Afryki i Bliskiego Wschodu stale próbują przekroczyć granicę, nie tylko Polski, ale przede wszystkim Unii Europejskiej. Brakuje jednolitego dyskursu społeczno-politycznego dotyczącego praktyk stosowanych na granicy, takich jak chociażby *push-backi*. Sytuacja ta ujawnia istotne nieścisłości w zakresie polityki migracyjnej w Polsce i, jak podnoszą badacze, brak perspektywy osób przekraczających granicę (Krępa, Judzińska 2023). Kolejne istotne zdarzenie skutkujące napływem imigrantów do Polski miało miejsce w lutym 2022 roku. W wyniku kolejnego etapu wojny na Ukrainie, Polska stała się bezpiecznym krajem dla rzeszy uchodźców wojennych z Ukrainy – w samym roku 2022 Polska przyznała tymczasową ochronę 1 561 780 obywatelom Ukrainy (Eurostat 2024). Jak wskazuje Dominika Pszczółkowska (2024) uważano, że był to moment, który przesądził o imigracyjnym statusie naszego kraju. Jednak autorka podkreśla, że było to jedynie postawienie kropki nad „i”, o czym chociażby świadczą wyżej przywołane fakty.

Struktura i zawartość numeru

Przekazujemy w Państwa ręce numer specjalny „Studiów Migracyjnych – Przeglądu Polonijnego”, poświęcony migracjom z i do Polski w dwadzieścia lat po wstąpieniu do Unii Europejskiej. W skład tego wydania wchodzi sześć tekstów. Cztery z nich odnoszą się konkretnie do procesów migracyjnych z i do Polski. Jeden poświęcony jest trendom badawczym migracji w omawianym okresie. W numerze znajdują też Państwo recenzję książki, która tematycznie dopełnia zawartość tego wydania. e

Artykuł otwierający numer, autorstwa **Rafała Raczyńskiego**, bada rolę marzeń w kształtowaniu decyzji polskich, młodych, dobrze wykształconych migrantów po 2004 roku. Podkreśla przy tym, że rola marzeń i nadziei jest często pomijana w badaniach migracyjnych, mimo że są one kluczowe dla zrozumienia złożoności doświadczeń migracyjnych oraz zmian życiowych, wpływają na decyzje i doświadczenia migracyjne, ale też niosą ze sobą ryzyko eskapizmu oraz nierealistycznych oczekiwań. Wyniki badań pokazują, że co czwarty badany migrant postrzegał samą migrację jako marzenie; dla wielu była ona jednak drogą do spełnienia indywidualnych aspiracji, które uznawali za nieosiągalne w Polsce. W analizie pojawia się też wątek zmieniającego się postrzegania „europejskiego marzenia” przez migrantów. Mimo złożoności relacja między marzeniami a migracją, zrozumienie jej dynamiki, może przyczynić się do lepszego rozumienia wzorów migracji oraz indywidualnych aspiracji migracyjnych. Natomiast **Kamila Kowalska** analizuje współczesną polską migrację do Włoch, koncentrując się na dostępności tamtejszego rynku pracy dla Polaków, zwłaszcza kobiet. Przypomina, że migracja zarobkowa z Polski do Włoch trwa od drugiej połowy lat 80. XX w. i lokowała się przeważnie w sektorach nieformalnych rynku pracy. Autorka analizuje, w jakim stopniu członkostwo Polski w UE przyczyniło się do wdrożenia swobodnego przepływu pracowników oraz prawa do prowadzenia działalności gospodarczej we Włoszech, a także w jaki sposób te zmiany wyrównały szanse zatrudnienia Polaków we Włoszech, ułatwiły formalne kanały zatrudnienia dla polskich migrantów. Dalej wykazuje, jak wpłynęły one na integrację Polaków na włoskim rynku pracy, zmniejszenie dyskryminacji zawodowej i zapobieganie „mar-notrawstwu mózgow” (*brain waste*), koncentrując się na sytuacji wysoko wykwalifikowanych polskich kobiet. Analiza wykazuje, że dostęp do lepszych stanowisk na włoskim rynku pracy wciąż jest dla nich ograniczony przez różne, specyficzne dla tego rynku, bariery oraz brak sieci wsparcia. Podkreśla też znaczącą rolę czynników strukturalnych, ograniczeń ekonomicznych oraz kulturowych stereotypów dotyczących roli kobiet we Włoszech, które sytuację polskich kobiet na tamtejszym rynku pracy czynią jeszcze trudniejszą. Autorka zauważa również spadek zainteresowania Polaków włoskim rynkiem pracy, związany z akcesją Polski do UE i z pojawieniem się nowych kierunków migracji, oferujących lepsze perspektywy zawodowe. W kolejnym artykule **Anna Fiń** omawia relatywnie rzadko poruszaną problematykę poakcesyjnych migracji w wymiarze międzykontynentalnym, koncentrując się na migracjach

Polaków do USA. Autorka analizuje ruchy migracyjne w ramach, jak sama je określa, transkontynentalnej europejskiej migracji poakcesyjnej, posługując się umowną cezurą czasową 2004–2024. Artykuł przedstawia obraz tej migracji, podkreślając różnice między nią a wcześniejszymi falami oraz zmieniający się charakter polskiej społeczności imigracyjnej w USA. Rezultatem tych analiz jest nowy obraz polskiej imigracji do USA, różniący się zwłaszcza w takich obszarach, jak dynamika i natężenie migracji, sytuacja społeczno-ekonomiczna imigrantów, tworzenie nowych skupisk imigracyjnych, formy migracji oraz migracyjne ścieżki i przyczyny wyjazdów. Anna Fiń podkreśla, że akcesja Polski do UE wpłynęła na modyfikację wzorów migracji, jednak nie spowodowała jej całkowitego zahamowania. Proponuje również ponowne rozważenie dotychczasowych opisów europejskiej emigracji do USA oraz używanych do tego celu kategorii, aby lepiej odzwierciedlały współczesne realia społeczne, kulturowe i polityczne.

Po artykułach dotyczących emigracji z Polski mamy tekst poświęcony imigracji. **Mark Narbut** wprowadza relatywnie nowy, dotąd rzadko w polskich badaniach nad migracjami eksplorowany wątek migracji osiedleńczej z Białorusi do Polski. Narbut analizuje przestrzenne aspekty osiedlania się i warunki mieszkaniowe białoruskich imigrantów na przykładzie Białegostoku, traktując ten wymiar osiedlania się jako istotny element adaptacji i integracji imigrantów w nowym miejscu. Wykazuje, że osiedlanie się białoruskich imigrantów w Białymstoku pokazuje umiarkowaną, dobrowolną segregację, z koncentracją w centrum miasta i na przyległych osiedlach, oraz że warunki mieszkaniowe badanych imigrantów nie różnią się znacząco od przeciętnych warunków w jakich żyją mieszkańcy miasta.

Odrębnym artykułem, odnoszącym się do badania trendów badawczych w studiach migracyjnych, jest tekst **Barbary Cieślińskiej**. Autorka analizuje obecność zagadnień migracyjnych w programach Ogólnopolskich Zjazdów Socjologicznych (OZS) w latach 1990–2022, podkreślając systematyczny wzrost znaczenia tych tematów w polskiej socjologii oraz rosnącą interdyscyplinarność uczestników. Analiza ta wykazuje, że od 1990 roku nie tylko liczba uczestników oraz grup tematycznych poświęconych migracjom wzrosła (niemal dziewięciokrotnie do 2022 roku), ale też, że tematy migracyjne obecnie przyciągają uwagę socjologów prowadzących badania w innych obszarach tematycznych niż migracje. Akcesja Polski do Unii Europejskiej okazała się kamieniem milowym w badaniu procesów migracyjnych. W 2007 roku w Zielonej Górze zgromadzono niespotykaną dotąd liczbę 43 referatów w pięciu grupach tematycznych. Ostatni zjazd, który odbył się w 2022 roku w Warszawie, przedstawia Polskę jako kraj emigracji, ale i imigracji oraz pokazuje coraz więcej kwestii związanych z różnorodnością i wielokulturowością. Po pandemii COVID-19 i wojnie na Ukrainie zorganizowano pięć grup tematycznych, które zgromadziły rekordowe 69 referatów dotyczących migracji.

Niniejszy tom wieńczy recenzja książki autorstwa Dominiki Pszczółkowskiej *How*

and Decisions to Remain, napisana przez **Anne White**. Recenzja ta stanowi doskonałe uzupełnienie poruszanej w numerze tematyki. Jednocześnie stwarza możliwość wyjścia z dyskusją o poakcesyjnych migracjach Polaków poza tamy Czasopisma.

Bibliografia

- Bell, J., Bivand Erdal, M. (2015). Limited but enduring transnational ties? Transnational family life among Polish migrants in Norway. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 41(3 (157)).
- Brunarska, Z. (2014). Ukraińscy migranci zarobkowi w Polsce – dlaczego tak trudno ich policzyć? *Studia BAS*, (4).
- Castles, H., De Haas, S., Miller, M.J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Fifth edition, PALGRAVE MACMILLAN.
- Czubińska, G., Łuźniak-Piecha, M., Golińska, A., Kulczyk, J. (2018). Should we stay or should we go? Poles in the UK during Brexit. *Brexit and Polonia: Challenges facing the Polish Community during the process of Britain leaving the European Union*, 83.
- Duszczyk, M., Wiśniewski, J. (2007). *Analiza społeczno-demograficzna migracji zarobkowej Polaków do państw EOG po 1 maja 2004 roku*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dziekońska, M. (2024). 'There is time to leave, and there is time to come back'. Polish migrants' decisions about returning from international migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(18), 4484–4500.
- European Parliament. (2017). *Azyl i migracja w UE: fakty i liczby*. Ostatnia aktualizacja: 18-08-2023. <https://www.europarl.europa.eu/topics/pl/article/20170629STO78630/azyl-i-migracja-w-ue-fakty-i-liczby> (dostęp: 20.11.2024).
- Eurostat. (2024). *Asylum statistics – asylum applicants and decisions*. European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/MIGR_ASYPFA (dostęp: 10.10.2024).
- Eurostat. (2010). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_population_and_resident_non-national_population_by_group_of_citizenship,_2010.png (dostęp: 20.11.2024).
- Gałka, J. (2018). Rola poakcesyjnych migracji zagranicznych w zmianach przestrzennych układów zaludnienia w Polsce w latach 2004–2012. *Studia Miejskie*, (29), 45–60.
- Grabowskiej-Lusińskiej, I. (2010). Poakcesyjne powroty Polaków (No. 43/101). CMR Working Papers.
- GUS. (2013). Przynależność narodowo-etniczna ludności – wyniki spisu ludności i mieszkań 2011. <https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki-wstepne/przynaleznosc-narodowo-etniczna-ludnosci-nsp-2011,1,1.html> (dostęp: 20.11.2024).
- GUS. (2021). Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004–2020. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2020,2,14.html> (dostęp: 20.11.2024).
- GUS. (2023). Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji długookresowych w latach 2017–2022. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-dlugookresowych-w-latach-2017-2022,18,1.html> (dostęp: 20.11.2024).

- Hegejmejer, J., Kulesa, A., Kierunek Polska. (2024). *Rekomendacje dla polskiej polityki migracyjnej. Znaczenie imigracji dla rozwoju gospodarczego Polski*. Forum Obywatelskiego Rozwoju. Warszawa.
- <https://powroty.gov.pl/-/serwis-powroty-ma-juz-10-lat-> (dostęp 22.11.2024).
- Iglicka, K. (2010). *Powroty Polaków po 2004 roku: w pętli pułapki migracji*. Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Jończy, R. (2007). Exodus zarobkowy z województwa opolskiego i jego determinanty, w: M. Stawicka, M. Kędzierska (red.), *Ekonomia i międzynarodowe stosunki gospodarcze* (14), 221–231. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu.
- Kaczorek, K. (2020). Wpływ pandemii COVID-19 na powrót polskiej kadry inżynierskiej z emigracji. *Builder*, 276(7), 26–28.
- Kanasz, T. (2024). Socjologia tęsknoty w badaniach migracyjnych: społeczne uwarunkowania emocji z perspektywy studium białoruskich emigrantów. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, (1), 15–34.
- KBNM. (2024). Polityka migracyjna Polski w opiniach aktorów instytucjonalnych. Raport z badania. Warszawa, Komitet Badań nad Migracjami PAN.
- Krępa, M., Judzińska, N. (2023). Production of the Crisis: Discourses on the Polish-Belarusian Border. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 2023(3 (189)), 9–14.
- Lesińska M., Górny A., Podgórska K., Solga B., Trąbka A. (2024). *Polityka migracyjna Polski w opiniach aktorów instytucjonalnych. Raport z badania*. Komitet Badań nad Migracjami PAN, Warszawa.
- Pacek, M. (2018). Dzieci imigrantów–sytuacja prawna i społeczna. *Studia Europejskie*, 22(3 (87)).
- Pszczółkowska, D. (2022). *Polska stała się krajem imigracji w niecałe 10 lat – tylko częściowo przez Putina*. <https://oko.press/polska-stala-sie-krajem-imigracji-w-niecale-10-lat-tylko-czesciowo-przez-putina> (dostęp: 27.11.2024).
- Společné skutky poakcesyjnych migracji ludności Polski, (2014). Raport Komitetu Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk. PAN, Warszawa.
- Szkudlarek, A. (2019). *Brexit i co dalej? Dylematy polskich migrantów poakcesyjnych w Wielkiej Brytanii* (No. 117/175). CMR Working Papers.
- White, A. (2016). Polish migration to the UK compared with migration elsewhere in Europe: a review of the literature. *Social Identities*, 22(1), 10–25.
- Winiecka, K. (2016). Podmioty wsparcia starych rodziców w warunkach migracji ich dorosłych dzieci, w: Z. Kawczyńska-Butrym, E. Czapka (red.), *Opieka nad dziećmi i starszymi rodzicami w rodzinach migrujących kobiet*. Łódź, POLIHYMIA.
- Yurkovska, M. (2021). *Białorusini w sytuacji uchodźczej w Polsce–akulturacja i tożsamość społeczna*. Praca magisterska dostępna poprzez Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego.